

Experiències

Vides *post mortem*
en pantalla:
la recreació digital
de figures del passat





Jorge FRANGANILLO
Facultat d'Informació i Mitjans
Audiovisuals, Universitat de
Barcelona
franganillo@ub.edu

Article rebut el gener del 2025;
revisat el febrer del 2025

DOI
<https://doi.org/10.60940/itemn78433013>

Vides *post mortem* en pantalla: la recreació digital de figures del passat

Resum: La intel·ligència artificial (IA) generativa permet re-crear figures del passat de forma realista i obre noves possibilitats narratives, però també planteja dilemes ètics. Aquest article analitza les implicacions de l'hipertrucatge per a arxivers, documentalistes i públic, i revisa alguns casos recents. S'hi presenten les directrius ètiques de l'*Archival Producers Alliance*, que emfatitzen la transparència, la precisió i el respecte a les fonts primàries, i s'hi destaca la necessitat creixent d'una alfabetització en IA. Finalment, s'hi aborda la responsabilitat en la recreació digital de personalitats i la importància d'un ús ètic de la IA en l'audiovisual.

Paraules clau: arxius audiovisuals, clonació de veu, hipertrucatge, intel·ligència artificial generativa, ètica.

Vidas *post mortem* en pantalla: la recreación digital de figuras del pasado

Resumen: La inteligencia artificial (IA) generativa permite recrear figuras del pasado de forma realista y abre nuevas posibilidades narrativas, pero también plantea dilemas éticos. Este artículo analiza las implicaciones de la tecnología *deepfake* para archiveros, documentalistas y público, y revisa algunos casos recientes. Se presentan las directrices éticas de la *Archival Producers Alliance*, que enfatizan la transparencia, la precisión y el respeto a las fuentes primarias, y se destaca la necesidad creciente de una alfabetización en IA. Por último, se aborda la responsabilidad en la recreación digital de personalidades y la importancia de un uso ético de la IA en el audiovisual.

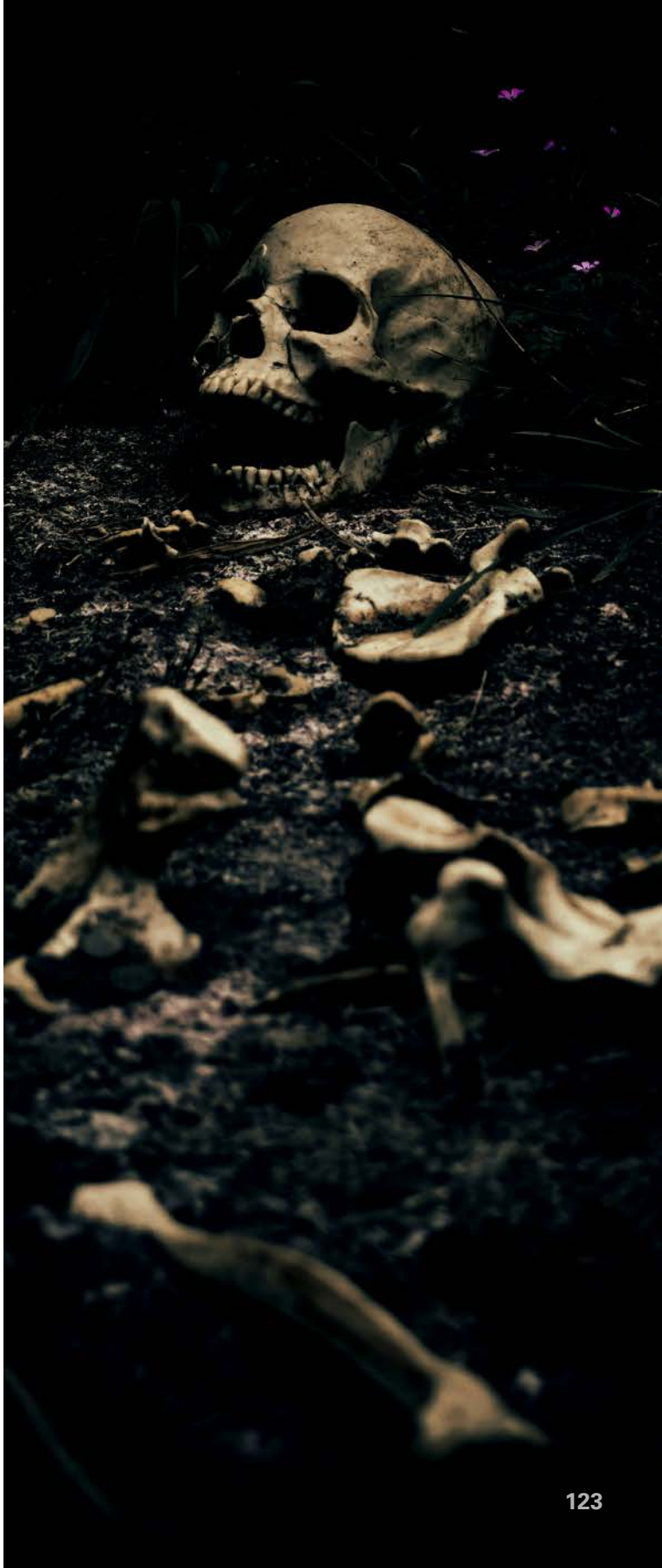
Palabras clave: archivos audiovisuales, clonación de voz, *deepfake*, inteligencia artificial generativa, ética.

Post-mortem lives on screen: the digital recreation of past figures

Abstract: Generative AI allows for realistic recreations of figures of the past, opening up new narrative possibilities, while also raising complex ethical dilemmas. This article explores the implications of deepfake technology for archivists, documentalists and the public, and reviews some

recent cases. The ethical guidelines issued by the Archival Producers Alliance, which emphasize transparency, accuracy and respect for primary source, are presented, alongside the growing need for AI literacy. Finally, responsibility in the digital recreation of personalities and the importance of an ethical use of AI in audiovisual media are addressed.

Keywords: audiovisual archives, voice cloning, deepfake, generative artificial intelligence, ethics.



1. Ressuscitar el passat

Sentir l'actor Pepe Rubianes llegint els seus diaris personals, descobrir Salvador Dalí anunciant una exposició interactiva o veure Lola Flores promocionant una cervesa ja no és ciència-ficció. Gràcies a la intel·ligència artificial (IA) generativa, les figures del passat poden «tornar a la vida» amb un realisme sorprenent. Entrenada amb un ampli arxiu, la tecnologia de l'hipertrucatge (*deepfake*) és capaç de generar imatges i veus sintètiques amb una versemblança extraordinària, i obre un nou ventall de possibilitats narratives a l'audiovisual.

Anuncis publicitaris, programes d'entrevistes i d'entreteniment informatiu, sèries documentals... Cada cop més gèneres audiovisuals incorporen l'hipertrucatge a les seves narratives i «ressusciten» digitalment figures difuntes i personalitats històriques. Amb usos que van des de la recreació de veus per completar un documental fins a la generació d'entrevistes completament artificials, la IA està transformant la nostra relació amb la història i la memòria col·lectiva. Aquesta tecnologia desperta, però, importants dilemes ètics. Recrear algú digitalment implica manipular el llegat, la imatge i l'essència d'una persona, i comporta, per tant, una gran responsabilitat professional i legal.

Arxivers, documentalistes i creatius s'enfronten ara a preguntes cabdals. Com obtenir el consentiment d'algú que ja no és entre nosaltres? Com protegir la seva privacitat i dignitat? Com evitar tergiversacions o representacions irrespectuoses? Aquests interrogants configuren un veritable camp de mines ètic que exigeix prudència. La IA ofereix un gran potencial creatiu per a l'audiovisual, però el seu ús ha de ser responsable, respectuós i guiat per principis ètics sòlids, especialment en la narració històrica, on ha de servir per enriquir i no per falsejar la realitat.

La IA està transformant la nostra relació amb la història i la memòria col·lectiva.

2. Els precedents de l'hipertrucatge

Manipular imatges és gairebé tan antic com les imatges mateixes. Des dels inicis de l'audiovisual, s'han utilitzat tècniques per crear il·lusions o modificar el context: des d'editar fragments fins a afegir o treure elements o variar la velocitat de reproducció, sense alterar, però, l'aparença ni les paraules dels protagonistes.

La necessitat de recrear persones digitalment de forma realista va impulsar el desenvolupament de noves tècniques. En aquest àmbit, va marcar un punt d'inflexió la imatge generada per ordinador (CGI, *computer-generated imagery*). Aquesta tècnica ha permès recrear digitalment artistes morts durant el rodatge, superposant el seu rostre al rostre d'un doble, tal com es va fer, per exemple, amb Oliver Reed a *El gladiador* (Ridley Scott, 2000) o amb Paul Walker a *Fast & Furious 7* (James Wan, 2015). Amb aquest mètode també s'han «recreat» actors anys després de la seva mort, com va passar amb Peter Cushing, mort el 1994, a *Rogue One: una història de Star Wars* (Gareth Edwards, 2016).

Una innovació paral·lela va ser l'anomenat «efecte Forrest Gump», originat a la pel·lícula homònima de Robert Zemeckis (1994), que consisteix a combinar, en un mateix pla, elements actuals i històrics.¹ Aquest recurs l'han adoptat després, en campanyes publicitàries, marques com ara Peugeot, Mercedes Benz i Virgin Trains (figura 1). El problema d'aquestes tècniques és el seu elevat cost, ja que requereixen personal especialitzat i moltes hores de feina.

1. De-la-Cuadra-Colmenares, Elena; López-de-Solís, Iris; Nuño-Moral, María-Victoria. «Uso de imágenes de archivo en publicidad audiovisual: estudio de casos». *El profesional de la información*, vol. 23, núm. 1 (2014), p. 26–35. <https://doi.org/10.3145/epi.2014.ene.03>



Figura 1. Protagonistes d'Alarma a l'express (Alfred Hitchcock, 1938) en un modern vagó de Virgin Trains (2005). Font: AdForum.

La IA generativa, en canvi, ha democratitzat la recreació digital de persones i ha revolucionat les indústries creatives. Gràcies a la tecnologia *deepfake*, s'han pogut rejevenir personatges de ficció, com els interpretats per Robert De Niro a *L'irlandès* (Martin Scorsese, 2019) i Harrison Ford a *Indiana Jones i el dial del destí* (James Mangold, 2023). Fins i tot, en publicitat, s'han pogut «reviure» personalitats difuntes, com ara la cantant i ballarina Lola Flores a la campanya *Con mucho acento* (2021) de Cruzcampo, l'artista Salvador Dalí en exposicions

del Salvador Dalí Museum, de Florida (2019), i de la Fundació Reina Sofia (2021), o el còmic Chiquito de la Calzada a l'espot nadalenc *CampofrIA* (2023), de Campofrío.

Aquesta tecnologia també ha trobat el seu lloc en l'entreteniment satíric. Després d'experimentar amb seccions com «Entrevista per la cara» o «Aznarito y Felipeón», el programa *El Intermedio* (laSexta) ha consolidat la suplantació de figures públiques mitjançant l'hipertrucatge en temps real amb «El otro barrio», una secció



Figura 2. Raúl Pérez com a Miguel Gila a *El Intermedio*. Veu i interpretació de l'imitador; rostre generat amb tecnologia *deepfake*. Font: laSexta

La IA generativa, en canvi, ha democratitzat la recreació digital de persones i ha revolucionat les indústries creatives.

que recrea la imatge i la veu de personalitats difuntes dels segles XX i XXI per entrevistar-les i generar situacions humorístiques (figura 2).

L'hipertrucatge també ha proliferat a Internet, on es difonen des de vídeos còmics en els quals rostres coneguts com els de Nicolas Cage o Steve Buscemi suplanten personatges de pel·lícules fins a imitacions virals a *TikTok* d'estrelles com Keanu Reeves, Paris Hilton, Tom Cruise o Margot Robbie.

3. Retorns des del més enllà: Bourdain, Dalida i Rubianes

La recreació digital de personalitats difuntes obre un ventall fascinant de possibilitats narratives, tot i que alhora desafia la nostra percepció de l'autenticitat i ens confronta amb dilemes ètics. Analitzem tres casos que il·lustren aquestes tensions:

3.1. Anthony Bourdain: un chef por el mundo

El documental *Anthony Bourdain: un chef por el mundo* (Morgan Neville, 2021) recorre la trajectòria vital i professional del xef i escriptor Anthony Bourdain, que es va llevar la vida el juny del 2018. Malgrat que la pel·lícula va ser aclamada per la crítica, va generar una forta controvèrsia per l'ús de la IA per recrear la veu de Bourdain en alguns fragments. Per fer-li «dir» tres frases que havia escrit, però mai ha-

via pronunciat en vida, els realitzadors es van apropiat de la seva veu i van clonar aquest tret tan personal sense l'aprovació de la seva vídua i, més polèmic encara, sense comunicar-ho al públic espectador.

Aquesta decisió, revelada pel director en una entrevista posterior, va encendre un fort debat sobre els límits de la llicència creativa i el compromís amb la realitat, inherent al gènere documental. De forma implícita, el documental promet que allò que s'hi presenta com a real és efectivament real, tot i que pugui tenir un punt de vista concret.² Falsejar la veu d'un protagonista sense informar-ne l'audiència es pot interpretar com un engany i pot erosionar la confiança entre realitzadors i espectadors. I precisament en aquest pacte de veracitat es fonamenta la relació entre ambdues parts.³

3.2. Hôtel du Temps

El canal France 3 va revolucionar la televisió amb *Hôtel du temps* (Serge Khalfon, 2022–2024), un híbrid entre el *biopic* i l'entrevista, que simula converses amb celebritats difuntes com si fossin convidats reals. El presentador, Thierry Ardisson, rejuenit digitalment, entrevista aquestes figures, recreades amb gran fidelitat, tant en la veu com en l'aparença. Entre les personalitats «ressuscitades» per a aquest singular format, hi trobem l'humorista Michel Colucci, l'actor Jean Gabin i la cantant Dalida.

La proposta, tan innovadora com polèmica, explora límits insospitats. N'és un exemple el moment, especialment colpidor (i per a alguns, macabre), en què Ardisson li pregunta a Dalida, ni més ni menys, pel seu suïcidi! Escenes com aquesta han generat opinions contraposades. Mentre que n'hi ha que les troben fascinants, d'altres les consideren un espectacle macabre que traspassa els límits ètics.

2. Levin, G. Roy. *Documentary explorations: 15 interviews with filmmakers*. Doubleday, 1971.

3. Fitch III, John C. «When AI breaks audience trust: Neville's "Roadrunner: a film about Anthony Bourdain"». *Journal of Media Ethics*, vol. 37, núm. 4 (2022), p. 293–295. <https://doi.org/10.1080/23736992.2022.2113884> [Consulta: 10/01/2025].



Figura 3. Substitució digital del rostre de Ferran Terraza pel de Pepe Rubianes. Font: 3Cat

3.3. *El món de Pepe Rubianes*

La minisèrie documental *El món de Pepe Rubianes* (Àlex Solà, 2024), produïda per 3Cat i Lavinia Audiovisual, ofereix una mirada inèdita de la vida de l'actor i còmic a través d'un extens arxiu personal: cintes de vídeo, cassetts i llibretes manuscrites que documenten dues dècades de viatges i les experiències que van inspirar els seus monòlegs. De manera similar a *Los diarios de Andy Warhol* (Andrew Rossi, 2022), on es recrea artificialment la veu d'Andy Warhol, l'objectiu en aquest cas era donar veu als diaris personals de Rubianes, i amb la convicció que només ell podia fer-hi justícia, l'equip de producció va decidir «reviure'l» mitjançant un minuciós procés d'IA.

En la clonació de la veu es van crear diversos models per a diferents tons i registres. Després, el text es va ajustar meticulosament per aconseguir l'entonació adequada,

i l'àudio generat artificialment es va «embruçar» per integrar-lo amb naturalitat en la resta del material.⁴ A més, amb la tècnica de l'hipertrucatge, van crear un monòleg de dos minuts, en el qual l'actor Ferran Terraza va servir de doble, cedint el seu cos i els seus moviments, mentre que la cara i la veu es van substituir digitalment per les de Rubianes (figura 3).

El projecte va tenir bona acollida i va evitar polèmiques ètiques, d'una banda perquè el clonatge digital de Rubianes es va fer amb el vistiplau de la família de l'actor i, de l'altra, perquè la producció va informar l'audiència de l'ús de veu sintètica mitjançant una cartella als crèdits i rètols ocasionals. La bona qualitat de la recreació, exigida per la família, va contribuir que el públic ho interpretés com un homenatge innovador i carregat de nostàlgia.

4. Julià, Quique. «La IA "resucita" la voz de Pepe Rubianes: entrevista a Àlex Solà». *Paréntesis.Mèdia*, 31 de maig del 2024. <https://parentesis.media/la-ia-resucita-la-voz-de-pepe-rubianes-entrevista-a-alex-sola> [Consulta: 12/01/2025].

4. IA i arxius audiovisuals: manual d'ús responsable

La creixent influència de la IA en la indústria audiovisual és una preocupació creixent i, de fet, va ser un dels detonants de la vaga conjunta d'actors i guionistes (sindicat SAG-AFTRA) a Hollywood, el 2023.⁵ Aquella mobilització va evidenciar la necessitat d'un marc ètic i normatiu per a la IA, i la importància d'impulsar proactivament regulacions específiques.

En l'àmbit cinematogràfic, la recreació digital d'estrelles difuntes ha obert debats sobre el futur de la interpretació, els drets d'imatge *post mortem* i la propietat intel·lectual. Per bé que aquesta pràctica pot ser lucrativa, també genera preocupacions i disfuncions a la indústria.⁶ Califòrnia, pionera en aquest àmbit, amb la llei AB 1836 (2024), ja exigeix el consentiment explícit dels hereus o representants legals per recrear artificialment la imatge, la veu o la semblança d'artistes del passat, tant en pel·lícules com en programes de televisió, anuncis publicitaris, videojocs, pòdcasts, audiollibres o exposicions.⁷

Europa també ha innovat amb l'anomenada Llei d'IA, que estableix un marc general per a un ús ètic i segur de la IA, sense abordar específicament, però, la recreació de persones mortes. Les legislacions dels estats membres, tot i protegir la memòria dels difunts, no regulen de forma explícita, ara per ara, les recreacions artificials.

Atesa la lentitud dels processos legislatius, que sovint no poden seguir el ritme de la innova-

ció, l'autoregulació ha esdevingut essencial en molts sectors. Les organitzacions, atenent a la dimensió ètica de la IA, estan desenvolupant les seves pròpies directrius i codis de bones pràctiques per garantir-ne un ús responsable.

Precisament per abordar aquests reptes, l'*Archival Producers Alliance* (APA), una associació d'especialistes en la recerca i l'ús de materials d'arxiu en produccions audiovisuals, ha emès unes directrius destinades a promoure la transparència, la precisió històrica i el respecte per les fonts primàries.⁸ Aquestes recomanacions es concreten en quatre eixos:

1. Prioritzar les fonts primàries. Les fonts primàries proporcionen un context valuós i són la base irrenunciable de qualsevol recreació històrica. La IA, tot i ser una eina potent, no ha de substituir la investigació i l'anàlisi de materials originals. Un ús irreflexiu de la IA pot tergiversar esdeveniments, distorsionar el registre històric i perpetuar biaixos. Per tant, les fonts primàries han de prevaldre i qualsevol modificació amb IA s'ha de fer amb prudència.
2. Mantenir la transparència. En la recreació de figures històriques, per mantenir la confiança de l'audiència, cal indicar clarament quins elements provenen de fonts primàries i quins són generats digitalment. Es recomana documentar internament l'ús de la IA (instruccions i fonts) i informar el públic sobre la presència de contingut artificial (amb marques d'aigua, pistes visuals o esments explícits).
3. Considerar les implicacions legals. La recreació digital de persones pot tenir implicacions legals (drets d'autor, drets de publi-

5. Scherer, Matt. «The SAG-AFTRA strike is over, but the AI fight in Hollywood is just beginning». *Center for Democracy & Technology*, 4 gener 2024. <https://cdt.org/insights/the-sag-aftra-strike-is-over-but-the-ai-fight-in-hollywood-is-just-beginning> [Consulta: 18/01/2025].

6. Amorós-Pons, Anna. «Cine en la era IA: vivificación de stars difuntas para interpretar personajes». *European Public & Social Innovation Review*, núm. 9 (2024), p. 1-14. <https://doi.org/10.31637/epsir-2024-1012> [Consulta: 18/01/2025].

7. Ables, Kelsey; De Vynck, Gerrit. «California passes AI laws to curb election deepfakes, protect actors». *The Washington Post*, 18 setembre 2024. <https://washingtonpost.com/technology/2024/09/18/california-ai-bills-actors-election-deepfake> [Consulta: 18/01/2025].

8. Archival Producers Alliance. *Best practices for use of generative AI in documentaries*, 2024. <https://archivalproducersalliance.com/apa-genai-initiative>

tat, difamació...). Per això, s'ha de comptar amb assessorament legal especialitzat per garantir que l'ús de la IA s'ajusta a la normativa vigent.

4. Abordar les consideracions ètiques. En la recreació de personalitats convé reflexionar sobre l'impacte de manipular imatges i veus, el respecte a la memòria i el perill de perpetuar estereotips. L'hipertrucatge exigeix el consentiment dels afectats o dels seus representants i ha de ser respectuós amb la memòria històrica.

L'APA reconeix el potencial de la IA generativa per recrear esdeveniments suprimits, obviats o no enregistrats. Tanmateix, emfatitza la necessitat d'un ús responsable que prioritzi la precisió, la transparència i l'ètica, fonamentals per preservar la integritat del gènere documental. Les seves directrius constitueixen un marc per a la discussió i les bones pràctiques, i animen la indústria audiovisual a assumir aquests principis.

5. Alfabetització en IA: una necessitat per a professionals i espectadors

El ràpid desenvolupament de la IA i la seva creixent aplicació als materials d'arxiu exigeixen noves habilitats, tant per als professionals de la informació com per al públic espectador.

Per a arxivers i documentalistes, és imprescindible tenir un sòlid coneixement tècnic. Però no n'hi ha prou. L'alfabetització en IA implica avaluar críticament les eines disponibles, analitzar-ne els punts forts i febles i, sobretot, comprendre els reptes ètics que comporta la recreació digital de persones: el consentiment per a l'ús de la imatge i la veu, la fidelitat de la representació (és a dir, si el retrat resultant és

El ràpid desenvolupament de la IA i la seva creixent aplicació als materials d'arxiu exigeixen noves habilitats, tant per als professionals de la informació com per al públic espectador.

fidel a la persona) i l'impacte en les narratives històriques. Per això, és essencial la col·laboració interdisciplinària amb professionals de la IA, historiadors, juristes i experts en ètica. Les universitats, com a espais de recerca i innovació, exerceixen un paper clau en la formació d'aquests professionals i en el futur dels arxius.

L'alfabetització en IA, però, no és només una necessitat dels col·lectius professionals. Amb la creixent presència de narratives basades en IA, el públic en general també necessita desenvolupar un esperit crític. Com a espectadors, hem d'aprendre a identificar l'ús d'aquestes tecnologies i a analitzar com influeixen en la construcció de narratives i en la nostra comprensió de la història i la cultura.

6. Reflexions finals

Representar esdeveniments passats quan no hi ha un registre filmic sempre ha estat un repte per a l'audiovisual, sobretot en la no ficció. Per omplir els buits narratius, tradicionalment, s'ha recorregut a imatges d'arxiu, a recreacions ficcionades amb actors i, més recentment, a l'animació. La IA, com a nou recurs, ofereix un realisme sense precedents, però exigeix transparència. L'espectador ha de saber quan allò que hi veu és una representació, i no una realitat objectiva, tal com recollen ja el 1998 les directrius de la Federació Internacional d'Arxius de Televisió sobre l'ús responsable de material d'arxiu.⁹

9. FIAT/IFTA Programming & Production Commission. *Guidelines dealing with misuse/use of film and video archive materials*. Londres: FIAT/IFTA, 1998.

El ràpid desenvolupament de la IA i la seva creixent aplicació als materials d'arxiu exigeixen noves habilitats, tant per als professionals de la informació com per al públic espectador.

En el cas de figures històriques, quan és inviable obtenir el consentiment dels descendents, cal prioritzar almenys la precisió i l'autenticitat de les recreacions. Creadors, arxivers i documentalistes han de protegir el llegat de les figures recreades, perquè és difusa la frontera entre enriquir una narració històrica i falsejar-la.

La decisió de «reviure» digitalment una persona requereix una anàlisi cas per cas que consideri el context, l'ètica i l'impacte en la narració. La innovació ha d'anar lligada a la responsabilitat i al respecte. El respecte és un dret que transcendeix la mort. La vida, tot i ser finita, deixa una empremta en la història i en la memòria col·lectiva.

L'ús de la IA en publicitat també qüestiona límits morals, com ho demostra el polèmic anunci de *Volkswagen: 70 años* (2023) amb la cantant Elis Regina. És ètic utilitzar la imatge d'algú difunt per vendre només amb el consentiment dels familiars, sovint motivats per un benefici econòmic? Com podem assegurar-nos que la persona ho hauria aprovat? Aquestes qüestions són al centre d'un debat complex sobre els drets *post mortem*, l'explotació comercial de la imatge personal i la responsabilitat de les marques.

En els darrers anys, la IA ha generat una expectació comparable a la del cinematògraf: inicialment, la fascinació per la tecnologia eclipsava el contingut. Ara, però, l'entusiasme

inicial s'està temperant, i està madurant la nostra comprensió de la IA, del seu potencial real i de les seves limitacions. Aprendre a conviure amb aquesta tecnologia, de manera que aprofitem les oportunitats i en gestionem els riscos, és el repte que tenim davant nostre.

Bibliografia

ABLES, Kelsey; DE VYNCK, Gerrit. «California passes AI laws to curb election deepfakes, protect actors». *The Washington Post*, 18 setembre 2024. <https://washingtonpost.com/technology/2024/09/18/california-ai-bills-actors-election-deepfake> [Consulta: 18/01/2025].

AMORÓS-PONS, Anna. «Cine en la era IA: vivificación de stars difuntas para interpretar personajes». *European Public & Social Innovation Review*, núm. 9 (2024), p. 1–14. <https://doi.org/10.31637/epsir-2024-1012> [Consulta: 18/01/2025].

ARCHIVAL PRODUCERS ALLIANCE. *Best practices for use of generative AI in documentaries*, 2024. <https://archivalproducersalliance.com/apa-genai-initiative> [Consulta: 14/01/2025].

DE-LA-CUADRA-COLMENARES, Elena; LÓPEZ-DE-SOLÍS, Iris; NUÑO-MORAL, María-Victoria. «Uso de imágenes de archivo en publicidad audiovisual: estudio de casos». *El profesional de la información*, vol. 23, núm. 1 (2014), p. 26–35. <https://doi.org/10.3145/eipi.2014.ene.03> [Consulta: 14/01/2025].

FIAT/IFTA Programming & Production Commission. *Guidelines dealing with misuse/use of film and video archive materials*. Londres: FIAT/IFTA, 1998.

FITCH III, John C. «When AI breaks audience trust: Neville's "Roadrunner: a film about Anthony Bourdain"». *Journal of Media Ethics*, vol. 37, núm. 4 (2022), p. 293–295. <https://doi.org/10.1080/23736992.2022.2113884> [Consulta: 10/01/2025].

JULIA, Quique. «La IA "resucita" la voz de Pepe Rubianes: entrevista a Àlex Solà». *Paréntesis.Mèdia*, 31 maig 2024. <https://parentesis.media/la-ia-resucita-la-voz-de-pepe-rubianes-entrevista-a-alex-sola> [Consulta: 12/01/2025].

LEVIN, G. Roy. *Documentary explorations: 15 interviews with filmmakers*. Doubleday, 1971.

SCHERER, Matt. «The SAG-AFTRA strike is over, but the AI fight in Hollywood is just beginning». *Center for Democracy & Technology*, 4 gener 2024. <https://cdt.org/insights/the-sag-aftra-strike-is-over-but-the-ai-fight-in-hollywood-is-just-beginning> [Consulta: 18/01/2025]. ■